

bile ostvarene, Srbija bi, kao trup čiji su udovi odsečeni, ostala nemoćna, nesposobna da živi" (Vendl, 1918), moravsko-varždarska udolina je "osovina srpske države, njena kičma" (Jovanović, 1938 1990: 23), jer na "organski sraslu liniju Morava-Vardar" srpski narod gleda kao na "kičmu svoga tela" (Grol, 1942), a more je odbrana "arterija i pluća" (Velmar Janković, 1938). Sve ovo se ponavlja i danas u tezi da je otvaranje "dve kapije, jadranske i podunavske" minimum "bez kojeg su Srbi potpuno izolovani, a Srbija opkoljena zemlja" (Lekić, 1997).

Država kao "kuća" uz more kao "pluća" bio je generalni stereotip, pa se kod savremenih i kod starih autora odnosio i na velikog "ruskog brata", odnosno "majku Rusiju" uz veliko razumevanje za njene pretenzije na Carigrad. Danas se tvrdi da se Rusija "preko noći lišena pomorskih baza na Baltičkom i Crnom moru" najednom našla na istorijskoj sceni "kao džin odsečenih ruku" (Marko Marković, 1997), a nekad, da ruska ideja "o vaspostavljanju krsta na Sv. Sofiju ima moćnu političku podlogu" pa Rusija mora da "dođe do ovoga ključa od svoje zatvorene kuće" jer su Bosfor i Dardaneli "dušnik velike slovenske carevine i taj dušnik za disanje vazduhom slobodnoga mora koje ne zamrzava treba uzeti" (Cemović, 1913).

Pravac izlaska na more se velikom brzinom menjao. Samo deceniju pre Balkanskih ratova aktuelan je bio Egej pa je i "kategorički imperativ" glasio: "Srbiji je potreban izalaz na more i ona ga za sad jedino može tražiti preko Mačedonije", "Srbija je mora imati ma tamo ni jednoga Srbina ne bilo, i ona će se za to boriti na život i smrt sa svima i sa svakim, koji bi joj se na putu isprečio" (Novi Mirmidon, 1902). Autor je potpuno zanemario priču o "oslobođenju braće" pitajući se "šta imamo mi od bratstva i od Slovenstva kad ne živimo" i odmah odgovarao "nama je naš život miliji od bratstva i Slovenstva" (Novi Mirmidon, 1902). Neki su smatrali da je "nacionalno pravo" Srbije da dobije izlaz na "Belo more", a od Grka i Bugara se tražila predusretljivost prema Srbiji i "kad već oni imaju svaki po nekoliko mora, omoguće i njoj izlaz na more" (Andonović, 1913). Drugi opet da Makedonija nema onog značaja za Bugarsku i Grčku kakvog ima za Srbiju, a kako je već "odbačena od Jadranskog Mora, Srbija se opet našla prema susedima u istom položaju – bez izlaska na slobodno more". Zato "moravsko-varždarska komunikacija s putem Beograd-Solun postaje uslov Srbijine ekonomske nezavisnosti" (Cemović, 1913).

Vrlo brzo pogledi su okrenuti u suprotnom pravcu. Izlazak na more u severnoj Albaniji postalo je neupitno "pravo" Srbije i nikakvo albansko "pravo" tu se nije razmatralo. Naprotiv, ideja o stvaranju autonomne Albanije tumačena je isključivo kao "antisrpska radnja". Tvrdilo se da Austro-Ugarska ometa "pravilno rešenje balkanskoga pitanja" tako što, zalažući se za autonomnu Albaniju sprečava Srbiju da dobije slobodan izlazak na more (Radonić, 1912), da ona time onemogućava da se "stvori u toj zemlji poredak i kulturni uslovi za život", a srpskoj trgovini da ide "najkraćim putem ka moru" (Belić, 1913), da su to "vazdašnji protivnici slobode balkanskih hrišćana" jer se stvaranjem autonomne Albanije "isključivo želelo omesti Srbiji slobodan izlaz na more" (M.Đ.Mi tako dalje. 1913).

Žaleći što Srbija nema izlaz na more "do čijih se obala prostire jednostavan srpski narod" i Cvijić je smatrao da ona mora da popravi svoj položaj tako što bi dobila "teritorijalnu zonu u oblasti srpskoga naroda, kojom bi izlazila na Jadransko More". Pozivajući se na humane i nacionalne razloge i pravo da se zaustave "zločini i nasilja" nad "suplemenicima", Cvijić je tražio zaposedanje Drača koji bi imao funkciju "pluća" Srbije, a najbolji put za more video je u dolini Drima, sa jednom "nezgodom" što bi železnica "pri kraju oko Stadra i donjega Drima prolazila kroz oblasti naseljene Arbanasima i Arnautasima" (Cvijić, 1908). Tvrdio je da su "težnje Srbije za arbanaškom obalom opravdane i uslovljene ne samo geografski već imaju za se i istorijsku tradiciju" (Cvijić, 1912), pa iako je kao "osobito jak uzrok" navodio njenu ekonomsku i životnu potrebu za morem, primarnu argumentaciju opravdanosti ovog zahteva je utemeljio na "vekovnim snovima" i programima "skiciranim u narodnim pesmama" (Cvijić, 1914). Vrlo brzo, međutim, gubljenjem osvojenih oblasti, i Cvijić je promenio mišljenje, tvrdeći da za albanskim primorjem "ne treba već ni zbog toga težiti što je ono svojina sasvim drugog naroda" pa je samo "maglovita politika mogla angažovati srpsku državu da zauzima osim Skadra, i čisto arbanaške zemlje" (Cvijić, 1916).

Spajanjem principa nacionalnosti sa konceptom državnog širenja kao ekonomske nužnosti, politički angažovani intelektualci početkom veka uspostavili su nit: istorija – duh naroda – more. U vreme Prvog balkanskog rata Jaša Tomić je pisao da "narodi u izvesnom dobu svoga razvitka bezuslovno teže na more" što je po njemu sasvim prirodno jer ih "životna potreba goni na to", da bi knjigu završio optimističkim rečima: "ta nisam tek od jednoga slušao: kakav Karlsbad i kakva Abacija i Vrnjci, do godine ćemo letovati na Kosovu ili u Draču ili Medovi" (Jaša Tomić, 1913).

I dok su pojedini autori političke zahteve obrazlagali epskom poezijom, drugi istorijom ili etnosom, treći ekonomskom nužnošću pomešanom sa "narodnom dušom", pojedinci su argumente tražili u rasnim teorijama. Tako npr. po Stojanu Protiću, Skadar "nikad nije bio arbanaški" jer je njegova okolina "prošarana srpskim elementom" (Balkanikus, 1913). Po Beliću, u balkanskom ratu je pobedilo "ono načelo koje je životvorno, koje je moglo dati snagu narodnome vojniku. Jer srpski narod dobro razume da mu nema samostalnosti i života bez mora, bez zemalja koje ga sa morem vezuju" (Belić, 1913). Vladanu Đorđeviću je npr. čitava knjiga bila potrebna da dokaže nesposobnost Albanaca za državni život, da bi zaključio da Srbija "traži samo jedan mali deo od Arbanije i jedno malo parče morske obale od Lješa do Drača, traži samo svoja nekadašnja pristaništa, da bi izbila na more" (Đorđević, 1913). Interesantno je kako ovaj državnik i lekar vidi funkciju mora. Govoreći o protivljenju velikih sila da Srbija dobije izlaz na more, kaže da one neće da dopuste Srbiji "po svome čefu da se ujedini u jednu veliku Srbiju, pa da ova strpa ključ od Jadranskog Mora u svoj džep, te da može kad god joj se prohte, ili kad to zatraži Rusija, zaključiti to more, taj jedini izlaz monarhije na svetske pijace trgovačke" (Đorđević, 1913).

U zahtevu za redefinisanjem srpskog "nacionalnog interesa" savremeni autori pokazuju uglavnom racionalniji stav nego intelektualci početkom veka, npr. prema "neumesnom" pretendovanju na Skadar "koji ni u srednjem veku nije bio srpski u pravom smislu reči", sasvim lako odbacujući njihove zahteve, ali i na zanimljiv način argumentujući zašto su to bile